

İlişki ve Süreç Olarak Sınıf

Ellen Meiksins Wood

Sınıf hakkında kuramsal olarak düşünmenin gerçekte yalnızca iki yolu vardır: Ya yapısal bir yer olarak ya da toplumsal bir ilişki olarak. Bunların birincisi ve daha yaygın olanı sınıf gelir, "piyasa şansları" ya da meslek gibi "iktisadi" ölçütlere göre farklılaşan bir "tabakalaşma" biçimi, hiyerarşik yapıdaki bir katman olarak görür. Bu jeolojik modelin tersine, sınıfın artığa el koyanlar ile üreticiler arasındaki ve Marx'ın deyişini kullanacak olursak, "artık emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alındığı" özgül biçim tarafından belirlenen bir ilişki olarak ele alındığı toplumsal-tarihsel bir kavrayış da vardır.

Eğer bu kavrayışlardan ikincisi özel olarak Marksistse, ilki klasik sosyolojiden Marksizmin bazı varyantlarına kadar geniş bir spektrumu kapsar. Böylece, örneğin 'üretim araçlarıyla ilişki' olarak tanımlanan sınıf, geleneksel tabakalaşma kuramının gelir farklılaşmasından çok da farklı bir biçim almayabilir ve 'Rasyonel Tercih Marksizmi' başlığı altında üretilen

en yeni ve en etkili sınıf kuramlarından bazıları sınıfın odağını bilinçli olarak, toplumsal artığa el koyma ilişkilerinden 'varlık' ya da 'nimetlerin' dağıtılmasına kaydırır. Burada da tabakalaşma kuramlarında olduğu gibi asıl ilke görece üstünlük ya da eşitsizliktir; artığa el koyanlar ve üreticiler arasındaki doğrudan toplumsal ilişkiler değil, yapısal bir hiyerarşiye farklılaşmış biçimde yerleşen insanlar arasındaki karşılaştırmadır⁽¹⁾. Aksine 'klasik' Marksizm için odak, toplumsal ilişkinin kendisinde, artığa el koyanlar ve üreticiler arasındaki ilişki dinamiğinde, toplumsal ve tarihsel süreçleri açıklayan çelişki ve çatışmalardadır; sadece bir karşılaştırma ölçüsü olarak eşitsizliğin kuramsal bir kaymeti yoktur.

Bu ayırt edici Marksist sınıf kavrayışı, hem bizzat Marx hem de tarihsel materyalist gelenek içinde çalışan diğer kuramcılar tarafından dikkat çekecek kadar az geliştirilmiştir. Bunun en önemli istisnası E. P. Thompson olmuştur; ama o, bu kavrayışı kendi tarihsel çalışmasında bilinçli olarak örnek-

lemiş olsa da, sistematik bir sınıf teorisini bu terimlerle hiç dillendirmemiştir. Genel sınıf tanımına dair yapmaya giriştiği az sayıda imalı ve provokatif mütalaada da epeyi bir tartışma yaratmıştır. Bunun ise hakim jeolojik model ile tarihsel-materyalist sınıf kuramı arasındaki meselelerin açıklığa kavuşmasına pek faydası olmamıştır.

Bu makaleyi yazdığım⁽²⁾ yapmaya çalıştığım şey Thompson'ın çalışmasından, onun açık biçimde ortaya koyduğundan daha çok geliştirilmiş bir sınıf kuramı çıkarmaktı. Bunu yaparken sınıf üzerine bazı görüşlerimi Thompson'a yakıştırma riskine girdiğimi biliyordum ama -şimdi olduğum gibi- onun görüşlerini çarpıtmadığıma emindim. Thompson'ın sınıf kavrayışını yeterince "yapısal" bulmayan Marksist eleştirmenlerini cevaplayarak ilerledim; bu yaklaşım, onun çok ekonomist ya da çok sınıf indirgemeci olarak eleştirilmesinin daha muhtemel olduğu şu post-Marksist günlerde modası geçmiş bir şey olarak görünebilse de, sınıf kuramında tartışılan daha genel meseleleri kavramak için bana hala önemli görünüyor.

Bu tezi az çok olduğu gibi bırakmak için bir neden daha var. Thompson'ın Marksist eleştirmenleri ve soldaki güncel anti-Marksist moda arasında merak uyandırıcı bir yakınlaşma yaşandı. Bu makaleyi ilk olarak yazdığım⁽²⁾da, Thompson 'post-Marksist' bir yönde ilerlemekte olan kişiler tarafından eleştiriliyordu. Bu eleştirmenler onun, 'yapısal' sınıf konumları ve bilinçli sınıf oluşumları arasında otomatik bir denklem olmadığını teslim etmiş birisi olarak yeterince ileri gitmediğini iddia ettiler. Thompson, kendi 'indirgemeci olmayan' Marksizminin sonuçlarıyla 'yüzleşmekten' kaçınmakla suçlandı. Sel suyunun önündeki seti bir kez açınca görünüşte onunla post-Marksist olumsuzluk arasında hiç bir şey kalmamıştı.

Göreceğimiz gibi bu eleştiri onun, 'nesnel' yapılan öznel 'deneyim' ve kültür içinde çözmekle, sınıf sınıf bilinciyle özdeşleştirmekle ve yapısal belirlenimleri öznel deneyim içinde çözmekle suçlandığı Marksist itirazla paradoksal biçimde yakınlaştı. Biri onu sınıf bilincinin olmadığı yerde sınıf görmediği için azarlarken diğeri sınıfı her yerde, bütün ve 'hazır' bir biçimde, popüler kültürün tüm görüntülerinde görmekle suçladı. Bu görünüşte zıt olan eleştirilerin her ikisi de, yapısal zorunluluk ile ampirik olumsuzluk arasında hiç bir şeyin bulunmadığı, tarihsel belirlenimlere yer olmayan ve insan failliğiyle birlikte yapılaşmış süreçlerin olmadığı, esasen tarihdışı bir dünya görüşü olarak gördüğüm şeyi çıkış noktası olarak alıyor.

Sınıfın Yapısal Tanımı: E. P. Thompson ve Onu Eleştirenler

Thompson, "üretim ilişkileri mekanik olarak sınıf bilincini belirlemediği" için, "sınıfın sadece üretim ilişkileri açısından tanımlanamayabile-

ceğine", yanlış biçimde inanmakla suçlanmıştır (Cohen, 1978: 75). Thompson'ın tersine Gerald Cohen sınıfın üretim ilişkilerine referansla "yapısal olarak", "az çok ("matematiksel" değilse bile) kesinlikle" tanımlanabileceğini ileri sürer (1978: 75). Cohen, Thompson yapısal sınıf tanımını reddeder ve sınıfın üretim ilişkileri yerine sınıf bilinci ve kültüre "referansla" tanımlar, der. Cohen'le mutabık olan ve Thompson'ı nesnel ve yapısal belirlenimleri göz ardı etmekle suçlayan Perry Anderson da, "sonuç, çok fazla voluntarist ve öznelci bir sınıf tanımıdır", görüşünü ileri sürer (1980: 40).

Ne Anderson ne de Cohen üretim ilişkilerinin sınıf bilincini ya da sınıf örgütlerinin oluşumunu "mekanik olarak" belirlediğini ileri sürmek istemezler. Aksine, Cohen burada Thompson'ı, zorunlu olarak bu tür bir mekanik belirlenimciliği akla getirdiği şeklindeki hatalı varsayımına dayanarak, yapısal sınıf tanımını feda etmeye fazlasıyla gönüllü olduğu için eleştirmektedir. İki eleştirmen de, Thompson için sınıf bilincinin olmadığı yerde sınıfın olmadığına ısrarlıdır. Başka bir deyişle, onun sınıf kavrayışı, Marx'ın "kendinde sınıf" ve "kendi için sınıf" ayrımına, "nesnel" olarak var olan bir sınıf ile etkin ve bilinçli bir tarihsel özne olarak, diğer sınıflara karşı var olan bir sınıf arasındaki ayrıma izin vermez. Bu teze göre Thompson, eğer sınıf tanımını yapıyorsa, bunu ikincisiyle özdeşleştirir. Bir sınıf, bu biçimde var olana kadar sınıf değildir.

Tam tersinin doğru olduğu iddia edilebilir: Thompson'ın sınıf kavrayışının büyük gücü, sınıf bilincinin yokluğunda da sınıfın eylemlerini tesbit etme ve açıklama yetisine sahip olmasıdır. Öte yandan, onu eleştirenlerin aklında var gibi görünen türden yapısal bir tanımını benimseyenlerin, açıkça görülür bilinçli sınıf oluşumlarının yokluğunda, ne sınıfın etkinliğine işaret edecek etkili bir yolları, ne de sınıfın, tarihsel gerçekliğe dışarıdan dayatılan ideolojik olarak güdülenmiş bir kuramsal inşadan başka bir şey olmadığı iddiasına verilecek geçerli bir cevapları yoktur. Bu tezi burada geliştirmek niyetindeyim ama aynı zamanda Thompson'ın çalışmasının bu yönünü görmedeki zaaftan, onun nesnel yapıları ihmal etmesiyle değil, onu eleştirenlerin neyin yapısal belirlenim sayıldığına dair anlayışlarıyla ilgili olduğunu ileri sürmek istiyorum.

Thompson'ı eleştirenlerin süreçlere karşı yapılar, ya da süreçleri yaşıyan yapılar gördüğü yerde, Thompson yapılaşmış süreçler görür. Bu ayrım epistemolojik bir ayrımı yansıtır: Bir yanda teorik bilginin –yapıların bilgisi- 'durağan kuramsal temsil'le ilgili bir mesele olduğu ve hareket ile değişimin farklı, empirik bir idrak alanına ait olduğu görüşü; öte yanda yapıyı tarihle karşı karşıya getirmeyen, kuramın tarihsel kategorilere uyum sağlayabildiği, "sürecin araştırılmasına uygun kavramlar"ın bulunduğu bir bilgi görüşü (Thompson, 1978a: 237).

Thompson'ın bize üretim ilişkilerine dair çok az şey söylediği ve onları yeterince özgül bir biçimde tanımlarken başarısız olduğu doğru olabilir. Gerçekte çok fazla şeyi verili kabul etmiş olabilir. Ama onu sınıf sınıf bilincine "referansla" ya da sınıf bilinci "açısından" tanımlamakla suçlamak, basitçe asıl meseleyi atlamaktır. Örneğin, Perry Anderson aşağıdaki ifadeyi Thompson'a bir cevap olarak, onun aşırı derecede voluntarist ve öznelci sınıf kavramına bir hücum ve Cohen'in eleştirisinin genişletilmesi olarak düşünmüş olsa da, Thompson'ın sınıf kavrayışının Anderson'un bu ifadesiyle uyuşmadığı hiç de açık değildir:

Bir toplumsal formasyona, içindeki sınıflara nesnel konumlarını vererek ve her sınıftaki faileri dağıtarak temel birliğini veren şey hakim üretim biçimidir ve öyle olmalıdır. Sonuç, tipik biçimde nesnel bir sınıf mücadelesidir... Sınıf mücadelesi düzenin sürdürülmesinde nedensel bir önkoşul değildir, zira sınıflar üretim biçimleri tarafından kururlar, tersi değil (Anderson, 1978: 55).

"Sınıflar üretim biçimleri tarafından kururlar" önermesi, üretim biçimlerinin birden bire aktif sınıf oluşumlarını yarattıkları ya da sınıf oluşumu sürecinin sorunsuz ve mekanik olduğu anlamına gelmedikçe -ki Anderson'da (ve aslında Cohen'de) bunun böyle olmadığı açıktır- Thompson (kuşkusuz üsluba ilişkin bazı çekincelerle) bunu hemen kabul edebilirdi. Onun tarihsel projesi, üretim ilişkilerinin insanları nesnel sınıf durumlarına yerleştirdiğini, bu durumların temel antagonizmalar ve çıkar çatışmaları içerdiğini, böylece mücadelenin koşullarını yarattıklarını varsayar. Sınıf oluşumları ve sınıf bilincinin keşfi, insanlar bu sınıf durumlarını "deneyimledikçe" ve "yaşadıkça", mücadele sürecinden doğarlar. İşte bu anlamda sınıf mücadelesi sınıf önceler. Sömürü "sınıfsal biçimlerde deneyimlenir ve ancak o zaman sınıf oluşumlarına yol açar" demek tam anlamıyla sömürü koşullarının, üretim ilişkilerinin, deneyimlenmek üzere orada olduğunu söylemektir (Thompson, 1978b: 149).

Ne var ki nesnel belirlenimler kendilerini boş ve edilgen hammaddeye değil, etkin ve bilinçli tarihsel varlıklara dayatırlar. Sınıf oluşumları, "erkekler ve kadınlar, 'toplumsal ilişkilerin bütünlüğü' içerisinde, miras aldıkları kültür ve beklentilerle, üretim ilişkilerini yaşadıkça ve belirlenmiş durumlarını deneyimledikçe ve bu deneyimleri kültürel biçimlerde yaşadıkça" doğar ve gelişir (Thompson, 1978b: 150). Bu kesinlikle şu anlama gelir ki, hiçbir yapısal sınıf tanımı kendi başına sınıf oluşumu sorununu çözemez ve "hiç bir model bize sürecin belirli bir 'evre'sinde 'doğru' sınıf oluşumunun ne olması gerektiğini söyleyemez" (Thompson, 1978b: 150).

Aynı zamanda, eğer sınıf oluşumları toplumsal ilişkilerin ve tarihsel mirasların karmaşık bütünlüğü içerisinde 'yaşanarak' ve 'deneyimlenerek' ortaya çıkıyorlarsa, yaşanan ve deneyimlenen şeyi önvarsayarlar: üre-

tim ilişkileri ve "insanların içinde doğduğu ya da gönülsüzce girdiği" belirlenmiş durumlar (Thompson, 1968: 10). Şeyleri "sınıfsal biçimlerde" deneyimlemek için insanlar sınıf durumlarına "nesnel olarak yerleştirilmiş" olmalıdırlar; ama bu, sınıf oluşumunun sonu değil, başlangıcıdır. Sınıfların üretim biçimleri tarafından kurulması ve sınıf oluşumu süreci arasında ayırım yapmak, küçük ya da kuramsal olarak önemsiz bir nokta değildir. İnsanları sınıf yerlerine göre, tümdengelimsel olarak bir şemaya yerleştirmekte ne kadar başarılı olursak olalım, sınıf oluşumu sorununun baki kalacağı ve hem kuramsal, hem de siyasal olarak daha anlamlı cevaplar yaratabileceğini söylemek de önemsiz değildir. Kritik olan nokta, Marksist bir sınıf teorisinin temel görevinin sınıf "yerleri"ni saptamaktan çok sınıf oluşumu süreçlerini açıklamak olduğudur.

Aslında Thompson, nesnel, yapısal sınıf belirlenimlerini ihmal ettiği için değil, bilakis, temel kaygısı olan sınıf oluşumu süreçlerini, onu eleştirenlerin yapar gördüğü gibi, "nesnel" maddi belirlenim alanından ayrılan salt bir olumsuzluk ve öznellik alanına havale etmeyi reddettiği için voluntarizm ve öznelcilikle suçlanıyor. O, yapıyı tarihle karşı karşıya getiren ve sınıfa dair "yapısal" açıklamayı nesnel, durağan sınıf yerlerinin şemasını çizmekle özdeşleştirirken, sınıf oluşumu sürecini görünüşte daha önemsiz bir tarihsel ve empirik açıklamaya ayıran kuramsal bir dualizmden yola çıkmaz. Bunun yerine, tarihsel materyalizmin ilkelerini ve maddi olarak yapılaşmış tarihsel süreçler kavrayışını ciddiye alan Thompson, sınıf oluşumu sürecini maddi belirlenimlerin "mantığı" tarafından biçimlenen tarihsel bir süreç olarak görür.

Aslında Thompson, durumu onu eleştirenlerin aleyhine çevirebilir. *The Making of the English Working Class*'da [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*] vurguladığı gibi, sınıfı bir "yapı" ya da "şey" olarak tanımlamayı reddetmesinin temel amaçlarından biri, sınıf kavramının varlığını "olguya dayatılan ve değer yargısı içeren toplumsal bir inşa" olmanın dışında inkar edenlere, özellikle de burjuva sosyal bilimcilere karşı savunmak olmuştur (Thompson, 1968: 10). O, bu inkarları zaman içinde toplumsal ilişkiler, kurumlar ve değerlerde bir kalıp olarak gözlenecek bir ilişki ve süreç olarak sınıf kavramında ısrar ederek göğüslemiştir. Diğer bir deyişle sınıf, yalnızca süreçte görünür olan bir fenomendir.

Sınıfın inkarı, özellikle de onun gerçekliğine dikkat çekecek tarihsel bir netlik olmadığı zaman, yalnızca 'yapısal' sınıf tanımını yeniden dilendirerek cevaplanamaz. Aslında bu, sınıfın olgular üzerine dayatılan kuramsal bir inşaya indirgenmesinden daha iyi bir şey değildir. İhtiyaç duyulan şey, toplumun 'sınıfsal biçimlerde' tabakalaşmasının toplumsal ilişkileri ve tarihsel süreçleri gerçekte nasıl etkilediğini göstermenin bir yoludur. Öyleyse asıl mesele, bizi, nesnel sınıf durumlarının toplumsal

gerçekliği fiilen nasıl biçimlendirdiğini keşfetmeye çağıran bir sınıf kavrayışına sahip olmaktır, yoksa sadece "sınıf eşittir üretim araçlarıyla ilişki" biçimindeki totolojik önermeyi tekrar tekrar dile getirmek değil.

İlişki ve süreç olarak sınıf kavramı şunları vurgular: Üretim araçlarıyla olan nesnel ilişkiler önemlidir; çünkü antagonizmalar kurar, çatışma ve mücadeleler yaratır; bu çatışma ve mücadeleler kendilerini sınıf bilincinde ya da açıkça görülebilir oluşumlarda açığa vurmasalar bile, toplumsal deneyimi "sınıfsal biçimlerde" şekillendirirler; ve zaman içerisinde bu ilişkilerin kendi mantıklarını, kendi kalıplarını toplumsal süreçlere nasıl dayattığını fark edebiliriz. Tümüyle "yapısal" sınıf kavrayışları, sınıfın kendi mantığını dayatma yollarını aramamızı gerekli kılmaz, çünkü sınıflar tanım gereği basitçe oradadır.

Yine de Thompson, sınıf tümüyle "yapısal" terimlerle tanımlamaktan geri durarak, kavramı, sınıf bilincinin fark edilemeyeceği tüm tarihsel durumlarda uygulanamaz hale getirdiği için hücumu uğramıştır⁽³⁾. Ne var ki, ilişki ve süreç olarak sınıf vurgusu, tam da sınıfın varlığına dair sorgulanamayacak bir kanıt sağlayacak iyi tanımlanmış sınıf bilinci görünümünün olmadığı durumlarda özellikle önemlidir. Bu, özellikle sanayi kapitalizminden önceki toplumsal formasyonlara uyar; sanayi kapitalizmi on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde tarihte ilk kez açıkça görünür sınıf oluşumları üretmiş ve gözlemcileri sınıfı fark etmeye ve onu kavramak için kavramsal gereçler sağlamaya zorlamıştı.

Aslında, iddia edilebilir ki Thompson, meseleden kaçınmak ya da sınıfı verili kabul etmek yerine, bu tür belirsiz durumlara da uygulanabilecek bir sınıf açıklaması yapmaya çalışmış olan tek Marksisttir. Buradaki amacı sınıf bilincinin yokluğunda sınıfın varlığını inkar etmek değil, aksine, bilinçli olarak sınıfsal tanımlı kurum ve değerlere sahip "olgun" sınıf oluşumlarından da önce ve bunun önkoşulu olmak üzere, sınıfsal belirleyicilerin toplumsal süreçleri nasıl şekillendirdiğini, insanların nasıl "sınıfsal biçimlerde" davrandığını göstererek bu inkarları cevaplamaktır (Thompson, 1978b: 147).

Öyleyse, örneğin Thompson'ın onsekizinci yüzyıl İngiliz toplumunu tanımlamak için geçici olarak önerdiği "sınıf olmadan sınıf mücadelesi" formülü, sınıfsal olarak yapılaşmış toplumsal ilişkilerin sınıf bilinci olmayan failler üzerindeki ve bilinçli sınıf oluşumları için bir önkoşul olarak etkilerini göstermeyi amaçlar. Sınıf mücadelesi böylece sınıftan önce gelir, hem sınıf oluşumlarının üretim ilişkilerinden doğan bir çatışma ve mücadele deneyimi gerektirmesi anlamında, hem de henüz sınıf bilincine sahip oluşumları olmayan toplumlarda bile "sınıfsal biçimlerde" yapılaşmış çatışma ve mücadelelerin var olması anlamında.

'Sınıf'ın evrensel uygulanabilirliğini kurtarmak için tümüyle yapısal bir tanımın gerektiğini iddia etmek, sınıf bilincinin yokluğunda, sınıfların, toplumsal süreçlerin dinamikleri için pratik sonuçları olmadan sadece 'üretim araçlarıyla olan nesnel ilişkiler' olarak var olduğunu söylemektir. Belki de böylece, gerçekte sınıfı sınıf bilincine indirgeyen Thompson değil onu eleştirenlerdir. Thompson, tersine, "nesnel üretim ilişkilerinin", iyi tanımlanmış bir sınıf bilincinde ifade edilsin ya da edilmesin, her zaman önem taşıdığını iddia eder görünüyor -değişik tarihsel bağlamlarda değişik biçimlerde önem taşıyıcılar ve ancak tarihsel süreçlerin sonucunda sınıf oluşumlarını üretseler de. Asıl mesele, dikkatimizi nesnel sınıf durumlarının tam olarak nasıl ve hangi farklı biçimlerde önemli olduğuna çevirecek bir sınıf kavrayışına sahip olmaktır.

Öyleyse Thompson, aslında, sınıfların, "belirleyici üretim ilişkileri" içinde olan ve bunun sonucunda ortak bir deneyimi paylaşan insanlar, ortak çıkarlarının farkına vardıkları ve "sınıfsal biçimlerde" düşünmeye ve değer atfetmeye başladıkları için ortaya çıktıklarını ya da "vuku bulduklarını" söylemektedir⁽⁴⁾; ama bu, ona göre sınıfların sınıf bilincinden önce, herhangi anlamlı bir biçimde var olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, "nesnel" sınıf durumları zaten var olduğu için sınıf bilinci mümkündür. Elbette onun birincil kaygısı, dikkati, sınıf durumlarının belirleyici tarihsel koşullarda sınıf oluşumlarını ortaya çıkardığı karmaşık ve çoğu zaman çelişkili tarihsel süreçler üzerine odaklamaktır. Tümüyle "yapısal" sınıf tanımlarına gelince, tamamlanmış sınıf oluşumlarını tanımlayamayacakları için, ya sadece nesnel sınıf dağılımlarının değişken tarihsel süreçler üzerine uyguladığı aynı belirleyici basınçları ifade etme amacı taşırlar -ki bu durumda Thompson ve onu eleştirenler arasındaki fark büyük ölçüde bir vurgu sorunudur- ya da bu tür tanımlar herhangi bir anlamlı şeyi işaret etmezler.

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

Thompson'ın nesnel belirlenimleri öznel faktörler lehine ihmal ettiği önermesi, onun temel tarihsel çalışması olan *The Making of The English Working Class*'in Perry Anderson tarafından yapılan belirgin biçimde keskin bir eleştirisinde, pratik bir sınıma tabi tutulmuştur. Anderson, Thompson'ın bu çalışmasında nesnel sermaye birikimi ve sanayileşme süreçlerinin ikincil ve İngiliz proleteryasının oluşumuna dışsal olarak ele alındığını iddia eder:

Onun araştırma nesneleri ... yapısal dönüşümler -iktisadi, siyasal ve demografik- değil, bunların o 'korkunç yıllar' boyunca yaşamış olanların öznel deneyimindeki tortulardır. Sonuç, bir bütün olarak İngiliz işçi sınıfını bilfiil oluşturan nesnel-öznel belirlenimlerin karmaşık

çeşitliliğini, tüm hareketi sınıfın öznelliğinin içinde olan basit bir mağduriyet-direnış diyalektiğine indirgemektir (Anderson, 1980: 39).

Anderson diyor ki, aslında Thompson'da sanayi kapitalizminin doğuşu, Tudor zamanlarına kadar giden uzun ve büyük ölçüde "öznel" ve İngiliz işçi sınıfının oluşumunun süregiden bir popüler kültür geleneğindeki tedrici bir gelişme olarak görüldüğü, bir süreçteki salt bir uğrak haline geliyor (1980: 34). Anderson'a göre, burada,

heterojen zanaatkarlar grubunun, küçük üreticilerin, tarım emekçilerinin, ev işçilerinin, alelade yoksulların aşama aşama toplandığı, dağıtıldığı ve, önceleri biçimsel ücret sözleşmesi bağımlılığı, nihayet mekanize üretim araçlarıyla entegrasyonun getirdiği gerçek bağımlılık yoluyla, sermayeye tabi emek durumuna indirildiği tarihsel sürecin tümünün gerçek bir incelemesi yoktur (1980: 33).

Anderson buradan hareketle, Thompson'ın bize "İngiliz işçi sınıfı oluşturulduğu kadar kendini de oluşturmuştur" önermesini sınamak için hiç bir araç sağlamadığını, çünkü "faillik" ve "zorunluluk" arasındaki oransal ilişki için bir ölçü vermediğini ileri sürer. Gereken an azından, "Sanayi Devrimi tarafından bir emek gücünün nesnel olarak bir araya getirilişi ve dönüştürülüşü, ve ona tepki olarak bir sınıf kültürünün öznel olarak filizlenişinin birlikte irdelenmesidir" (Anderson, 1980: 32). "Üretim biçiminin kendisi yerine üreticilerin dolaysız deneyimi"ne odaklanarak, Thompson bize denklemin yalnızca öznel öğelerini verir (Anderson, 1980: 33).

Anderson, Thompson'ın tezindeki en karakteristik ve sorunlu iki temayı haklı olarak yalıtıyor: popüler geleneklerdeki, "feci" Sanayi Devrimi kırılmasını aşan süreklilik üzerine vurgusu ve İngiliz işçi sınıfının oluşumundaki kritik anları tarihsel olarak, murat anının 1790-1832 dönemine geleceği şekilde, yani üretim ve emek gücünün sanayi kapitalizmi tarafından dönüştürülmesinin çok ileri gitmesinden önce ve o tarihten sonra işçi sınıfında yaşanan büyük değişikliklere dair bir şey söylemeden yerleştirmekteki ısrarı (1980: 45).

Anderson'un söylediği gibi, burada elbette zorluklar ortaya çıkıyor. Popüler geleneklerin -özümler olarak proleter değil ama demokratik ve "zanaatkarane" eski gelenekler- sürekliliğine yapılan vurgu, 1790-1832 işçi sınıfında neyin yeni olduğunu, bu sınıf oluşumunda neyin özgül olarak proleter ya da sanayi kapitalizmine özgül olduğunun kavranmasını ilk bakışta zorlaştırabilir. Tam olarak ne "oluşturulmuştur", ve yeni sanayi kapitalizmi düzeni bu oluşumda ne rol üstlenmiştir? Zamansal parametreler de sorun teşkil edebilir. "Oluşum" sürecini 1832'de, sınıci dönüşüm

tamamlanmaktan uzakken bitirmek, Thompson tarafından anahatları çizilen sınıf bilinci, kurumları ve değerlerindeki gelişmelerin üretim tarzındaki 'nesnel' dönüşümlerden bağımsız olarak gerçekleştiğini ima etmek olarak görünebilir.

Kuşkusuz burada İngiliz işçi sınıfının doğası ve gelişmesine dair tartışılması gereken pek çok tarihyazımsal mesele var. Ama gerçek sorun, Thompson'ın popüler geleneklerin sürekliliğindeki ısrarı ve işçi sınıfı oluşumuna dair açıkça kendine has dönemselleştirmesinin, nesnel belirlemeler aleyhine öznel faktörlerle meşgul olmayı yansıtmadığıdır. Thompson'ın niyeti "öznel" gelişmeleri (popüler kültürün evrimi), "nesnel" faktörlere (sermaye birikimi ve sanayileşme süreçleri) karşı kurgulamak mıdır?

Thompson'ın tezindeki ilk çarpıcı nokta şudur: Popüler kültürün sürekliliğindeki tüm ısranna rağmen, kendi tezini, Sanayi Devrimi'nin "yeni bir insan ırkı" gibi görünecek kadar yeni bir sınıfın doğuşuyla damgalanan, önemli ve aslında 'feci' bir tarihsel kilometre taşını temsil ettiği görüşünün reddi değil, teyit edilmesi olarak görür. Başka bir deyişle amacı, kapitalist gelişmenin radikal ve nesnel dönüşümlerine karşı işçi sınıfı kültürünün öznel sürekliliğini iddia etmek değil, aksine, süreklilikler içindeki değişimleri ortaya sermek ve açıklamaktır.

Thompson'ın vurguları kısmen, dahil olduğu tartışmaların, Sanayi Devrimi'nin etkilerine dair 'hayat standardı' tezi gibi tartışmaların, "feci" ve "feci değil" ya da "emprisisist" analizler arası çekişmelerin vs. terimlerine uymak için şekillenmiştir. O, diğer şeylerin yanı sıra, sanayi kapitalizminin getirdiği bozulma ve kargaşanın önemini sorgulayan veya 'sanayileşme'nin genel olarak ilerlemeci ve gelişmeci eğilimleri içindeki zorlukların varlığını kabul etseler de, bunları üretim sistemine dışsal olan nedenlere -örneğin 'iş çevrimleri'ne- bağlayan bir dizi tarihsel -ve ideolojik- ortodoksilere cevap vermektedir. Bu tezlere bazen, bir kaç işçi sınıfından ayrı olarak tek bir işçi sınıfının var olduğunun inkar edilmesi eşlik eder.

İşçi sınıfı deneyiminin çoğulluğuna, ev işçilerinin ya da zanaatkarların "sanayi öncesi" deneyimleriyle yeni sınıci düzence tümüyle emilmiş olan fabrika amelelerinin deneyimleri arasındaki farklara yapılan bir vurgu, kapitalist ideolojiye özel olarak hizmet edebilir. Bu, örneğin, sanayi kapitalizminin yarattığı zorluk ve yerinden olmaları 'sanayi öncesi' ya da geleneksel işçilerle sınırlayan tezler için özellikle kullanışlıdır. Bu yorumlarda, modern işçi sürekli olarak ileriye ve yukarı ilerlerken, bu tür işçilerin yaşadıkları düşüş, basitçe "makinalaşma süreçlerince yerinden edilme", "ilerleme" ve geliştirilmiş sınıci yöntemlerin kaçınılmaz ve gayri şahsi sonucu haline gelir.

Thompson, onu eleştirenler tarafından getirilen kanıtları karşısına alarak, tek bir işçi sınıfı nosyonunu olduğu kadar 'facia' görüşünü de savunur. Görevlerinden biri, belirli istatistiksel kriterlere göre 1790-1840 döneminde ortalama maddi standartlarda hafif bir iyileşme olmuş olsa da, neden bu iyileşmenin işçilerce, yeni sınıf oluşumları, "tabanı güçlü ve bilinçli örgütler -sendikalar, dost dernekler, eğitsel ve dini hareketler, siyasal örgütler, süreli yayınlar"ın yanı sıra "işçi sınıfı entelektüel gelenekleri, işçi sınıfı topluluğu modelleri ve bir işçi sınıfı duygu yapısı"- yaratarak baş ettikleri bir "facia" olarak yaşandığını açıklamaktır (Thompson, 1968: 213, 231). Görünüşteki deneyim çoğulluğuna rağmen, bu kurumlar ve bilinç biçimleri yeni bir işçi sınıfı oluşumunun elle tutulur kanıtlarıdır ve bunların halkın huzursuzluğunda görülen dışa vurumları Sanayi Devrimi'ne ilişkin "iyimser" görüşün aleyhine tanıklık eder.

Ama Thompson, bu kez de bu sınıf oluşumunun yeni üretim sistemi henüz gelişmemişken görünür biçimde mevcut olduğu, bu sınıf oluşumunu meydana getiren ve aslında karakteristik kurumlarını başlatan çok sayıda işçinin sanayileşmenin yarattığı "yeni bir insan ırkı"na ait olmayıp, hala görünürde "sanayi-öncesi" ev ve zanaatkar emeği biçimlerine dahil olduğu ve fabrika amelelerinin muhtemelen (pamuk bölgeleri hariç) 1840lardan önce "Emek hareketinin çekirdeği"ni oluşturmadığı gerçeğini açıklama sorunuyla yüz yüze gelir (1968: 211). Bu olguların ışığında, dışarıdan bakarak yeni işçi sınıfının basitçe sanayi kapitalizminin karakteristiği olan yeni üretim biçimleri tarafından meydana getirildiğini ileri sürmek zor olacaktır. Geleneksel ve yeni emek biçimlerini -zanaatkarlar, ev emeği, fabrika ameleleri- birleştiren sınıf oluşumlarının sorgulanamaz surette var olmasını açıklamak için, birleştirici bir deneyim teşhis etmek zorunlu hale gelir; bu, aynı zamanda Sanayi Devrimi'nin "feci" etkisinin, görünürde sınavı üretimin dönüşümünün hala siyaset etmediği sektörlerde yaşanmış olmasını da açıklar.

Burada Thompson'ı eleştirenler Anderson'un eleştirisinin akla getirdiği üzere- onun zanaatkar ve fabrika amelelerinin nesnel çoğulluğunu aşmak için, fiilen ve nesnel olarak onları tek bir sınıfta birleştiren süreçlere dair bir şey söylemeden, "öznel" deneyimler, acı çekme ve popüler kültürün sürekliliğine çok fazla güvendiğini ileri sürebilirler. Aslında, bu eleştirmenler, Thompson için, bir bilinç birliği üzerinden tanımlandığı sürece nesnel bir birliğin gerekli olmadığını da ileri sürebilirler.

Ama bunun gibi eleştiriler Thompson'ın anti-Marksist rakiplerine çok fazla taviz verir. Örneğin, "iyimser" ve "empirist" tezler, en azından örtük biçimde "olgular" ve "değerler", kendi "nesnel" standartları ve "hayat kalitesi" ile ilgili olan salt "öznel" standartları arasında bir karşıtlık kurmaya dayanırlar. Bu karşıtlık, Thompson'ın tezinin odağında olan

sömürü, üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi sorunlarını öznellik alanına tenzil ederken; nesnelliği, iş çevrimleri, teknoloji, ücret ve fiyat endeksleri gibi "sağlam" ve "gayri şahsi" faktörlerle özdeşleştirmek suretiyle meseleleri karartmak için kullanılabilir. Thompson, elbette "hayat standardı" ile ilgilenmekle birlikte, bunun koşullarını sadece öznel terimlerle değil, kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel gerçeklikleri ve bunların hayatın örgütlenmesindeki dışa vurumları üzerinden tanımlar.

Nesnel Belirlemeler

Söz konusu dönemde farklı tür işçilerce ortak olarak deneyimlenen en önemli nesnel koşul, sömürünün yoğunlaşmasıydı; Thompson da *The Making of The English Working Class*'ın "Sömürü" başlıklı bir girişle başlayan ikinci ve merkezi bölümünü bu durumun etkilerinin tasvirine ayırır⁽⁵⁾. O, sömürünün yalnızca mağdur olmayla ilgili etkileriyle değil, işin (aynı zamanda boş zamanın) dağılımı ve örgütlenmesindeki etkileriyle, en çok da çalışma saatlerinin uzaması, artan uzmanlaşma, aile ekonomisinin yıkılması vs. gibi, iş disiplini ve çalışmanın yoğunluğu için getirdiği sonuçlarla da ilgilenir⁽⁶⁾. Bu sömürü ilişkisinin nasıl "mülkiyet ve Devlet iktidarının mütakabil biçimleri"nde, yasal ve siyasal biçimlerde ifade bulduğunu ve sömürünün yoğunlaşmasının nasıl karşı-devrimci siyasal baskıyla birleştiğini de göz önüne alır (Thompson, 1968: 215-18). Bunlar elbette, Marksist bir bakış açısından, "öznel" diye bir kenara atılamayacak faktörlerdir; Thompson da bunları "empirisist" tezin "sağlam olgular"ının karşısına koyar, ama nesnelğe karşı öznellik olarak değil, "olgular"ın temelini oluşturan gerçek nesnel belirlemeler olarak:

Emekten tasarruf etmeye yarayan icatlar hangi toplumsal simya yoluyla sefilleştirme araçları haline geldi? Ham olgu -kötü bir hasat-insan tercihinin ötesinde görünebilir. Ancak bu olgunun bir sonuç doğurması belirli bir insan ilişkisi bütünlüğü yoluyla oldu: hukuk, mülkiyet, iktidar. 'Şiddetli düşüş ve iş çevriminin akışı' gibi gösterişli bir cümleyle karşılaştığımızda gardımızı almalıyız. Zira bu iş çevriminin arkasında, bazı mal edinme türlerini (kira, faiz, kar) besleyen ve diğer bazıları (hırsızlık, feodal haraçlar) yasadışı ilan eden, bazı çatışma türlerini (rekabet, silahlı muharebe) meşrulaştıran ve diğerlerine (sendikacılık, ekmek ayaklanmaları, halkın siyasal örgütlenmeleri) engel olan ... bir toplumsal ilişkiler yapısı vardır (Thompson, 1968: 224-5).

1790-1832 arası gelişmelerini etkileyen temel nesnel belirlemeler öyleyse, kapitalist mal edinme biçimlerinin başarılı olması, bunun getirdiği, sömürünün yoğunlaşması ve bu sömürünün sürdürülmesini sağlayan toplumsal ilişkiler yapısı, yasal biçimler ve siyasal güçlerdir. Önemli

olan nokta şudur: Bu faktörler hem "geleneksel", hem de yeni emek biçimlerini etkiledi ve bu ikisinin ortak "deneyimleri", bunun getirdiği mücadeleyle birlikte, -sömürü ilişkilerinde özel bir şeffaflık anı ve siyasal baskıyla artan bir açıklık yaratan bir geçiş döneminde- sınıf oluşumu sürecinin temelini teşkil etti.

Thompson'ın tezinin özel önem ve inceliği, "sanayi öncesi" biçimlerin görünürdeki sürekliliğinin aldatıcı olabileceğini göstermesinde yatar. O, ev ve zanaatkar üretiminin de -yerlerinden olmasalar bile-, fabrika sistemini yaratan aynı süreç ve aynı sömürü biçimi tarafından dönüştürüldüğünü iddia eder. Aslında, yeni sömürü ilişkisinin en şeffaf olduğu yer işyeri dışı sanayilerdir. Örneğin "sanayileşme"nin zorluklarını yalnızca "makinalaşma süreçlerinin yerlerinden etmesi"ne atfeden tezleri şöyle cevaplar:

Dokumacıların ya da 'lağım' işçilerinin sefaletini, 'makinalaşma süreci tarafından yerlerinden edilen eski zanaatların gerilemesindeki kerteler' olarak geçiştirmek olmaz; hatta ne de alçaltıcı bağlamında, 'kazançları en düşük olanlar fabrikada çalışanlar arasında değil, gelenekleri ve yöntemleri onsekizinci yüzyıla ait olan ev işçileri arasındaydı' ifadesini kabul edebiliriz. Bu ifadelerin bizi yönelttiği fikir, bu koşulların zihinlerimizde Sanayi Devrimi'nin hakiki iyileştirici saikinden bir şekilde yahtılabileceğidir -onlar 'eski', 'sanayi öncesi' bir düzene atken, yeni kapitalist düzenin kendine has özellikleri buharın, fabrika teknisyenlerinin ve hali vakti yerinde mühendislerin olduğu yerdedir. Ne var ki, işyeri dışı sanayilerde istihdam edilenlerin sayısı 1780-1830 arasında çok artmıştır ve bunu arttıran da büyük çoğunlukla buhar ve fabrikaydı. İpliği eğiren değirmendi ve işyeri dışında çalışanların istihdam edilmesini sağlayan ölçüm çubuğunu yapan dökümhanelerdi. İdeoloji birini göklere çıkarıp diğerini yere batırmak isteyebilir, ama olgular bizi her birinin tek bir sürecin tamamlayıcı parçaları ... olduğunu söylemeye yöneltmelidir. Dahası, işyeri dışında çalışanların durumundaki kötüleşme, çok nadiren 'makinalaşma süreci tarafından yerinden edilen' öbeğinin akla getirdiği kadar basitti; bu, haysiyetsiz zanaatlerdeki benzer sömürü yöntemleriyle elde edilmişti ve çoğu zaman makine rekabetinden önce geliyordu.... Aslında diyebiliriz ki, büyük ölçekli az para-çok işe dayanan işyeri dışı çalışma, bu devrimin fabrika üretimi ve buhar kadar ayrılmaz bir parçasıydı (Thompson, 1968: 288-9)(7).

Thompson anti-Marksist karşıtlarının ideolojik temellerini, basitçe analizin odağını 'sanayileşme'den kapitalizme kaydırarak zayıflatır(8). Başka bir deyişle, dikkatimizi tümüyle "teknolojik" faktörlerden, aynı zamanda iş çevrimleri ve piyasa ilişkilerinden -kapitalist ideolojinin tipik sığınakları- üretim ilişkilerine ve sınıfsal sömürüye çeker. Bu (Marksist) bakış

açısından Thompson, sanayileşmenin erken evrelerinde işçi sınıfı oluşumlarının varlığını açıklayabilir; zira özsel kapitalist üretim ve sömürü ilişkileri zaten vardı ve aslında bizzat sanayileşmenin önkoşuluydular.

Öyleyse, bir dizi sebepten dolayı Thompson ne fabrika sisteminin yeni baştan bir işçi sınıfı ürettiğini söyleyen basit önermeyi, ne de emek gücünün nesnel olarak "bir araya gelmesi, dağıtılması ve dönüşmesi"nin, "buna tepki olarak" bir sınıf bilincinin ve kültürünün ortaya çıkışından önce gelmesi gerektiği iddiasını kabul edemez. "Heterojen gruplar"dan işçi sınıfının oluşumunun, bu grupların "bir araya getirildiği, dağıtıldığı ve önceleri biçimsel ücret sözleşmesi bağımlılığında, nihayet mekanize üretim araçlarıyla entegrasyonun getirdiği gerçek bağımlılıkla, sermayeye tabi emek durumuna indirildiği" sürecin tamamlanmasını beklemek zorunda olduğunu kabul edemez.

"Biçimsel tabiyet" artığa el koyanla üretici arasındaki kapitalist ilişkinin kurulmasını temsil eder ki bu, bunu izleyen, çoğunlukla 'sanayileşme' denen, üretimdeki 'gerçek' dönüşümün önkoşulu, hatta güdüleyici kuvvetidir. 'Biçimsel tabiyet', 'gerçek tabiyet' süreci hepsini içine alıp fabrikalarda 'bir araya getirmeden' dahi önce, farklı türden işçiler üzerinde belirleyici bir güç olarak ve onlar arasında birleştirici bir deneyim olarak etkiye bulunur.

Öyleyse, çok önemli bir anlamda, bu heterojen grupları bir sınıfta birleştiren, sadece nesnel bir "biraraya getiriliş" değil, "deneyim"dir - "deneyim" bu bağlamda nesnel belirlenimlerin, üretim ilişkilerinin ve sınıfsal sömürünün etkilerini anlatıyor olşsa da. Aslında, üretim ilişkileri ve sınıf oluşumu arasındaki bağlantı muhtemelen başka bir şekilde kavranamaz, çünkü insanlar asla üretim sürecinde sınıf oluşumları dahilinde bir araya gelmez. Emek gücünün "bir araya getirilmesi ve dönüştürülmesi" tamamlandığında bile, insanlar en iyi ihtimalle üretim birimlerinde, fabrikada vs. bir araya gelirler. Bu tür bireysel birimleri aşan biçimde sınıf oluşumlarında bir araya gelmeleri ise başka türden bir süreçtir, onların ortak bir deneyim ve ortak çıkarılara dair bilinçlerine ve bunlar üzerinden hareket etme eğilimlerine bağlıdır. (Bu konuya tekrar döneceğim.)

Thompson belki de gerçek tabiyetin aleyhine biçimsel tabiyete odaklanmakla eleştiriliyor olabilir. Aslında tezinde, kapitalist sömürünün belirleyici ve birleştirici gücüne ve "sanayi öncesi" işçiler üzerindeki etkilerine odaklanmasından ve "gerçek tabiyet" in tamamlanmasının yol açtığı diğer bir "facia" olan "sanayileşme"nin ve mekanik üretimin özgüllüğünü görelî olarak ihmal etmesinden kaynaklanan zaafı vardır. Örneğin Perry Anderson, 1840'lardan sonra, dönüşüm az çok tamamken, işçi sınıfının sınıai ve siyasal örgütlenmelerindeki ve sınıf bilincindeki derin

değişmelere atıfta bulunur -ona göre bunlar Thompson'ın tezinin açıklayamayacağı değişimlerdir (1980: 213)⁽⁹⁾ Fakat bu, Thompson'ın nesnel değil öznel belirlenimlere yoğunlaştığını söylemekle aynı şey değildir - üretim ilişkileri ve sınıfsal sömürüye odaklanan Marksist kuramın temel öncüllerini "öznelci" diye toptan bir kenara atabilecek olan 'iyimser' ve "empirisist" bakış açısından söylenmezse tabii.

İngiliz işçi sınıfının oluşumunun "fabrika sisteminin kendiliğinden üretimi" olduğunu reddetmenin daha genel kuramsal ve siyasal başka sebepleri vardır. Thompson'ın tarihsel projesinin tümünün temel kuramsal ve metodolojik ilkesi şudur: Nesnel belirlenimler -üretim ilişkilerinin ve çalışma koşullarının dönüşümü- kendilerini "sınıflanamayan farklılaşmamış insan hammadde"ne değil, tarihsel miras, gelenek ve değerlerin taşıyıcısı olan tarihsel varlıklara dayatırlar (Thompson, 1968: 213). Bu, diğer şeylerin yanı sıra şu demektir: Mutlak tüm tarihsel dönüşümleri, en radikal olanları bile, kesen süreklilikler vardır ve aslında radikal dönüşümler tam da -sadece?- süreklilikler içerisinde izleri sürülerek ortaya konabilir ve temellendirilebilir. Aynı şekilde, Thompson'ın popüler kültürün sürekliliğini vurgulaması, popüler kültürün geçirdiği dönüşümleri reddetmeye değil tesbit etmeye ve vurgulamaya yöneliktir.

Bu, belki de gerçek anlamda tarihsel olan tüm izahların karakteristik özelliğidir, ancak, Thompson'ın tezi bundan fazlasını içerir. Onun tarihsel materyalizmi için, "nesnel" ve "öznel" in ikici biçimde ayrılan, (kendilerini kolayca 'zorunluluk' ve 'faillik' ölçümüne bırakan) birbiriyle sadece dışsal olarak ve mekanik biçimde ilişkili olan, nesnel etki ve öznel tepki olarak 'birbirleriyle ardışık' şeyler olmadığını fark etmek zorunludur (Thompson, 1978a: 298). Toplumsal analize bir şekilde, aynı anda "nesne" ve "özne" olan, nesnel süreçlerde hem fail hem de maddi güç olarak bulunan bilinçli ve etkin tarihsel varlıkların rolünü dahil etmek gereklidir.

Nihayet Thompson'ın analiz biçimi, kültürü ve değerleriyle işçi sınıfının kendisini "oluşturma"daki etkin rolünü kavramayı mümkün kılar. Bu rol bir yanda "Sanayi Devrimi'nin emek gücünü nesnel olarak bir araya getirmesi ve dönüştürmesi"nden, bir yandan da -bunun sonucunda?- "buna tepki olarak bir sınıf kültürünün yaratılmasını"ndan dem vuran formülasyonlar tarafından karartılabilir. İşçi sınıfının öz-etkinliğinin tanınması Thompson'ın sadece tarihsel değil siyasal projesi için de merkezidir.

İlişki ve Süreç Olarak Sınıf

Öyleyse Thompson'ın kaygısı, sınıf tarihte görünür kılmak ve onun nesnel belirlenimlerini, yalnızca hiçbir fiili toplumsal güç ya da süreci ifade etmeyen kuramsal inşalar olarak değil, tarihsel güçler ve dünyadaki gerçek etkiler olarak ortaya koymaktır. Bu demektir ki o, sınıfın özünü

sadece "yapısal konumlar"a değil, ilişkilere -sınıf oluşumu süreçlerinin sınıfını oluşturan sömürü, çatışma ve mücadele ilişkileri- yerleştirir. Ne var ki bu vurgu çoğu zaman onun voluntarizminin ve öznelciliğinin, nesnel belirlenimleri ihmal edilmesinin bir kanıtı olarak seçilip alınır. Açıktır ki onun, sınıfı, örneğin, ilişkilere giren ya da süreçler yaşayan bir yapıdan çok, ilişki ve süreç olarak görmesi daha yakın bir irdeleme gerektirir. Ben de burada, Thompson'dan çok benim sınıf kuramım olabilecek şeyi geliştirirken alışılmış yorum özgürlüğünden fazlasını kullanacağım.

"İlişki olarak sınıf" aslında iki ilişki içerir: sınıflar arasındaki ilişki ve aynı sınıfın üyeleri arasındaki ilişki. Sınıflar arasındaki ilişkinin sınıfın tanımı için özsel olduğunu vurgulamanın önemi, gelir dağılımı, meslek grupları, statü, ya da başka herhangi bir ölçüte odaklanmış olsunlar, ilişkilerle değil, farklar, eşitsizlikler ve hiyerarşi ile ilgili olan "tabakalaşma" kuramlarının oluşturduğu arkaplana karşı düşünüldüğünde kendiliğinden ortaya çıkar. Tahakküm ve sömürü gibi ilişkileri dışarıda bırakan bir sınıf tanımı (sınıfın bir 'tabakalaşma kategorisi' olduğu kabul ediliyorsa tabii) kullanmanın sosyolojik ve ideolojik sonuçlarına işaret etmek kesinlikle yersizdir. Daha da önemlisi, bu tür tabakalaşma kategorileri sınıfı tümüyle görünmez kılabilirler. Eşitsizlikten oluşan bir süreklilikte, sınıflar arasındaki bölünme çizgisi nerededir? Bir tabakalaşma yapısındaki nitel kopuş nerededir⁽¹⁰⁾?

Üretim araçlarıyla olan ilişki ölçütü dahi bu tür sınırları çizmek için yeterli değildir ve kolayca geleneksel tabakalaşma kuramına asimile edilebilir. Örneğin, "üretim araçlarıyla olan ilişkiler"i, önemini içerdiği sömürüye dayalı ve antagonistik toplumsal ilişkilerde değil, sağladığı farklı 'piyasa şansları'nda görerek, salt gelir farklılaşmaları olarak değerlendirmek mümkündür⁽¹¹⁾. Böylece sınıflar arasındaki farklar belirsiz ve önemsiz hale gelir. Eğer sınıflar herhangi bir ilişkiye giriyorsa, o da piyasadaki dolaylı ve gayri şahsi bireysel rekabet ilişkisidir. Bu da açık nitel kopukluklar ya da antagonizmaların olmadığı, sadece mallar ve hizmetler için yarışta görece üstünlük ve zayıflıktan oluşan nicel bir sürekliliğin var olduğu bir ilişkidir.

Thompson'ın bir ilişki olarak sınıf tezinin büyük kısmını açık bir biçimde yönelttiği yer, bir 'tabakalaşma kategorisi' olarak sınıftır, tam da tabakalaşma kuramları sınıfı görünmez kalmaya eğilimli oldukları için⁽¹²⁾. Bu hücumun en açık hedefi geleneksel anti-Marksist sosyolojidir; fakat Thompson, belirli Marksist sınıf yaklaşımları ile bu sosyolojik sihir numaraları arasında ortaklıklar olduğunu sık sık vurgular, ikisi de sınıf ilişkileri ve çatışmalarının dinamiklerinde ifadesini bulan nitel toplumsal kırılmalardan çok soyut olarak tanımlanmış sınıf yerleriyle ilgilenir.

Sınıflar arasındaki ilişkide antagonizmaların tesbit edilmesi bir sınıf tanımını için gerekli olsa da yeterli değildir. Bu da bizi içsel bir ilişki, bir sınıfın üyeleri arasındaki bir ilişki olarak sınıfa götürür. Bu anlamda bir ilişki olarak sınıf fikri, sınıfların nasıl temel üretim ilişkileriyle bağlantılı olduğuna ilişkin belirli önermeler de içerir.

Üretim ilişkileri sınıf ilişkilerinin temelidir önermesi, mutlaka herhangi bir materyalist sınıf kuramının temelidir ancak, kendi başına meseleyi pek fazla ilerletemez. Eğer sınıfın üretim ilişkileriyle eşanlamlı olduğunu söyleyemiyorsak, (genellikle kaçınılan) sınıf ve onun üretimdeki temeli arasındaki bağlantının doğasını tam olarak tanımlamak sorunuyla hala karşı karşıyayız demektir.

Üretim ilişkileri, üretim süreci ve üretenler ile onların artık emeğine el koyanlar arasındaki antagonistik bağ tarafından bir araya getirilen insanlar arasındaki ilişkilerdir. Doğrudan üreticiler ve onların artık emeğine el koyanlar arasındaki bölünme, bu ilişkiye içkin olan çıkar karşıtlığı, kuşkusuz sınıfsal antagonizmaların altında yatan kutuplaşmaların tanımları. Fakat sınıf ilişkileri üretim ilişkilerine indirgenemez. İlk, üretim ilişkilerine içkin olan açık kutuplaşmalar (açık oldukları zaman) tarihsel sınıfların tüm potansiyel üyelerini kolaylıkla açıklayamaz. Esasen, tek tek artığa el koyanlar sömürü güçlerini arkalarında duran sınıf gücüne borçlu olsalar da, üreten ve artığa el koyan sınıflar değildir. Çok basitçe söylemek gerekirse, bir sınıf içerisinde toplanan insanlar tümüyle doğrudan doğruya üretim sürecinin kendisi ya da artığa el koyma süreci tarafından bir araya getirilmemişlerdir.

Kapitalist tarafından, işbirliğine dayanan bir iş bölümü çerçevesinde toplanan işçiler, doğrudan üretim sürecinde bir araya getirilmişlerdir. Her bir işçi belirli bir (bireysel ya da kolektif) kapitalistle, bir tür doğrudan ilişkiye sahiptir, tam olarak köylünün, rantına el koyan toprak sahibiyle doğrudan doğruya ilişkili olması gibi. Örneğin, birbirlerinden bağımsız çalışan fakat, bilinçli olarak ona karşı birleşmeler de, aynı toprak sahibini paylaşan köylüler arasında da bir tür doğrudan ilişkinin bulunduğu söylenebilir.

Bir sınıfın üyeleri arasındaki, ya da bu üyelerle diğer sınıflar arasındaki ilişki, başka bir türdendir. Ne üretim sürecinin kendisi, ne de artık çıkarma süreci onları bilfiil bir araya getirir. 'Sınıf' yalnızca bir üretim biriminde toplanan ya da bir artığa el koyma biriminde ortak bir sömürücüyle karşı karşıya gelen işçileri anlatmaz. Sınıf, ilk andaki dolaysız üretim sürecinin ve dolaysız artık çıkarma bağının ötesine giden bir bağlantıyı akla getirir; bu bağlantı belirli üretim ve artığa el koyma birimleri boyunca uzanır. Üretim sürecinin ihtiva ettiği bağlantı ve karşıtlıklar sınıfın temeli-

dir ama, üretim sürecinde benzer konumları işgal eden insanlar arasındaki ilişki doğrudan doğruya üretim ve el koyma süreci tarafından yaratılmaz.

Bir sınıfın üyelerini rapteden bağlantılar, sınıfın üretim ilişkileri tarafından yapısal olarak belirlendiğini söyleyen basit önermeyle tanımlanmazlar. Üretim ilişkilerinin, üretim ilişkilerinde benzer konumları işgal etseler de, üretim ve artığa el koyma sürecinde bilfiil bir araya getirilmemiş olan insanlar arasında hangi anlamda ve hangi dolayimler yoluyla bağlantılar kurduğunun açıklanması gerekir. Yukarıda gördüğümüz gibi, *The Making of the English Working Class*'da Thompson tam da bu soruya yönelmiştir. Burada, doğrudan doğruya üretim sürecinde bir araya gelmeyen ve hatta çok farklı üretim biçimleriyle meşgul olan işçiler arasındaki sınıf ilişkilerinin mevcudiyetini açıklamaya çalışmıştır. Onun izahına göre, bu ilişkilerin kalbinde yatan şey aslında üretim ilişkileridir; üretim ilişkilerinin belirleyici yapısal basıncı ancak tarihsel bir sınıf oluşumu sürecinde gerçekleştikleri sürece ortaya konabilir ve bu basınçlar kuramsal olarak ancak deneyim kavramı dolayımıyla kavranabilir.

Sınıf oluşumunu, Thompson'ın "deneyim"i gibi kavramlara başvurmadan açıklamak özellikle zordur. İnsanlar üretim ve artığa el koymaya - bu süreçlerin ürettiği bileşim, bölünme ve çatışmalar- doğrudan katılabilirken, sınıf kendini onlara bu kadar hazır biçimde sunmaz. İnsanlar hiçbir zaman sınıflar içerisinde bilfiil 'bir araya getirilmediğinden', bir üretim biçiminin sınıfların oluşumunda uyguladığı belirleyici basınç, ortak bir deneyim gibi bir şeye başvurmadan kolayca açıklanamaz - üretim ilişkilerinin, üreticiler ve artığa el koyanlar arasındaki bölünmenin ve özellikle de sömürü ilişkilerine içkin olan çatışma ve mücadelelerin yaşanmış bir deneyimi. Bu yaşama deneyimi aracılığıyla toplumsal bilinç ve yine onunla birlikte "bir sınıf olarak davranma eğilimi" şekillenir (Thompson, 1978a: 85). Deneyim dolayımı, üretim ilişkileri ve sınıf arasındaki denkleme bir kez dahil edilince, onun içerdiği tarihsel ve kültürel özellikler de dahil olur. Bu elbette meseleyi karmaşıklarır fakat, Thompson'ın yaptığı gibi, üretim ilişkilerinin sınıfın ortaya çıkmasını sağlama mekanizmasının karmaşıklığını teslim etmek, üretim ilişkilerinin belirleyici basıncını inkar etmek demek değildir.

Thompson, "deneyim" üzerine yaptığı vurgu nedeniyle idealizmle suçlanmıştır; sanki bu nosyon materyalist halatlarından kurtulmuş gibi. Onun bu kavramı kullanışı mutlak surette, 'toplumsal varoluş' ve toplumsal bilinç arasındaki bağlantıyı zayıflatmak ya da tarihsel materyalizmin, bilinçle olan ilişkisinde toplumsal varoluşa verdiği önceliği inkar etmek amacı taşımaz. Aksine, Thompson zaman zaman deneyim düzeyleri arasında bir ayrım yapsa da ("yaşanan deneyim" ve "algılanan de-

neyim"), bu terimi öncelikli olarak, "toplumsal varoluş ve toplumsal bilinç arasında zorunlu bir ara terim", toplumsal varoluşun bilinci belirlemedeki aracısı olarak kullanır: "Deneyim yoluyla ki üretim biçimi diğer faaliyetler üzerinde belirleyici bir basınç uygular" (1978a: 290)⁽¹³⁾. Bu anlamda deneyim kesin surette 'belirlenimin deneyimi'dir (Thompson, 1978a: 298). Ashnda, Marx'ın toplumsal varoluş kavramı açıkça, sadece gayri şahsi bir 'nesnel yapı' olarak üretim biçimine değil, insanların onu yaşama (insan 'deneyimleme' demekten zorlukla kaçınıyor) tarzına gönderme yaptığından, Thompson'ın "deneyim"i büyük ölçüde "toplumsal varoluş"la örtüşür.

Öyleyse, "deneyim" kavramı, "nesnel yapılar" insanların hayatlarına bir şey yaparlar ve bu yüzden de, örneğin, yalnızca üretim ilişkileri değil, sınıflar da vardır, demektir. Bu 'yapılar'ın insanların hayatlarına ne yaptığını, nasıl yaptığını ve insanların buna ilişkin olarak ne yaptıklarını -ya da , Thompson'ın ifade edebileceği şekliyle, yapılaşmış süreçlerin belirleyici basınçlarının insanlarca nasıl deneyimlendiği ve bunlarla nasıl baş edildiğini- araştırmak tarihinin veya sosyoloğun görevidir. "Deneyim" kavramının ihtiva ettiği kuramsal mesajın ana fikri, diğer şeylerin yanı sıra, şudur: Belirleyici basınçların işleyişi tarihsel ve bu yüzden de dolaylı olarak empirik bir sorundur. Kuramsal olan ve empirik olan arasında bir kopukluk olamaz; tarihçi Thompson da kuramcı Thompson'ın ortaya koyduğu görevi hemen devralır.

Ne Marx, ne Thompson, ne de bir başkası, maddi koşulların bilinçli, etkin varlıklar -bilinçli etkinliklerinin kendisi de maddi bir güç olan varlıklar- üzerindeki etkisini göstermek ya da bu etkilerin sonsuz sayıda farklı ve tarihsel olarak özgül empirik biçim aldığı olgusunu kavramak için 'katı' bir kuramsal sözce tasarlamıştır. Fakat bu karmaşıklıkların, sadece kavramsal düzenlilik ya da tüm önemli tarihsel sorunları kuramsal düzlemde çözmeyi amaçlayan bir "yapısal tanımlar" çerçevesi uğruna gözardı edilmesi, kuramsal katılığın kesinlikle bir parçası olamaz. Ne de bu karmaşıklıkların, farklı bir söylem düzeyine, 'kuramsal' olan yerine "empirik" olana ait olan başka bir gerçeklik düzeninde -"nesnel yapılar" alanından farklı olarak tarih alanında- var olduğunu teslim etmek yeterlidir. Bunların bir şekilde kuramsal çerçevenin kendisi tarafından tanınması ve "yapı" nosyonuna dahil edilmesi gereklidir -örneğin, Thompson'ın "yapılaşmış süreçler" nosyonunda olduğu gibi.

Tümdengelsel yapısal sınıf tanımları, ortak bir üretim ilişkileri deneyimini paylaşan ama üretim sürecinin kendisi tarafından birleştirilmeyen insanların sahip olduğu "bir sınıf olarak davranma eğilimi"nin doğasının -onunla birlikte giden uyum ve bilincin derecesinin, ortak hedef, kurum, örgüt ve birleşik eylemlerde ifade edilmesinin- zamanla nasıl de-

ğiştiğini açıklamayı bırakın, insanların neden böyle bir eğilime sahip olduklarını bile açıklayamazlar. Bu tür tanımlar, sınıf oluşumuna karşı olan basınçlar -hakim üretim biçiminin yapısına ve nesnel belirlenimlerine ilişkin olabilecek basınçlar- ile kaynaşma ve ortak eylem yönünde ve bunlara karşı olan saikler arasındaki gerilimi hesaba katamazlar.

"Yapılaşmış süreç" olarak sınıf nosyonu, aksine, sınıfın oluşumunun yapısal temeli antagonistik üretim ilişkilerinde bulunmakla birlikte, bu ilişkilerce uygulanan yapısal basınçların sınıfların oluşumunda bilfiil etkide buldukları özel biçimlerin tarihsel ve sosyolojik analizce empirik olarak çözülmesi gereken açık uçlu bir sorun olduğunu kabul eder. Bu tür bir sınıf kavrayışı aynı zamanda, sınıfa ilişkin en önemli ve sorunlu noktaların burada yattığını ve sosyolojik bir gereç ya da siyasal strateji için bir rehber olarak olsun, sınıf analizinin kullanışlılığının sınıf oluşumu sürecini açıklama yetisine bağlı olduğunu da kabul eder. Bu demektir ki, herhangi bir sınıf tanımı, sürecin araştırılmasının yolunu açmalı, bunu önlememelidir.

Thompson'ın süreç olarak sınıf üzerindeki ısrarı yine, sınıf sınıf bilinciyle eşitlediği ya da başka bir şekilde söylemek gerekirse, sınıf fenomeninin kendisini, sınıf "etkin bir tarihsel özne" yapan koşullarla karıştırdığı suçlamasını (Cohen, 1978: 76) gündeme getirir. Bu suçlamayla ilgili olarak söylenecek ilk şey bizzat bu suçlamanın bir kafa karışıklığına dayandığıdır: Bu suçlama, bir taraftan sınıf bilinci -sınıf kimliğinin etkin olarak farkında olma- ile diğer yanda, sınıf durumlarının çeşitli biçimlerde şekillendirilmiş ama henüz kendi kendinin farkında olan ve bilinçli bir sınıf kimliğinde ifade bulmamış bilinç biçimleri arasındaki farkı hesaba katmaz. Thompson ise, ikisi arasında müdahil olan tarihsel süreçlerle özel olarak ilgilidir.

Esasen sınıfı belirli bir bilinç düzeyiyle ya da sınıf bilincinin varlığıyla eşitlemek, Thompson'ın yaptığı gibi "bir sınıf olarak davranma eğilimi"ni oluşturmak üzere işleyen karmaşık süreçleri vurgulamak yerine sınıfı, gelişimindeki bir evreyle özdeşleştirmek olurdu. Thompson'ın "ilişki" ve "süreç" olarak sınıf kavrayışı, en iyi ihtimalle, sınıfların oluşumunun bir noktasında insanın süreci durdurup "sınıf burada vardır, daha önce değil" diyebileceğini ima eden, en kötü ihtimalle -ki bu daha yaygındır-, sınıfları tamamen zaman ve tarihsel süreç dolayımının dışında tanımlamaya çalışan tanımlara karşı yöneltilmiştir. Bu, ya sınıf üretim ilişkileriyle ilişkili olarak 'yapısal konumlar'dan 'çıkarsayarak' ya da "en iyi ihtimalle en karmaşık ve genellikle gayri ihtiyari olan süreçlerin mecazi anlatımları olan, sınıf kimliklerinin pıhtılaştırılması -sınıfsal isteklerin ve iradenin kişiselleştirilmesi-" yoluyla yapılabilir (Thompson, 1978a: 85). Öyleyse Thompson'ın amacı sınıfı, onu bilinçli bir siyasal güç yapan belirli

bir bilinç ya da örgütlülük düzeyiyle özdeşleştirmek değil, daha çok, dikkatimizi, öyle bir güç haline gelme ya da kendini öyle bir güç haline getirme sürecindeki sınıfa odaklamaktır.

"Yapı" olarak sınıf, tarihsel hareketin yönlendirici gücü olarak sınıfın rolünü tanımlayan olguyu kavramsallaştırmadan bırakır; tarihsel bir üretim sürecinin başlangıcındaki sınıfın, sonundakiyle aynı şey olmadığını olgusudur bu. Genelde bir üretim biçiminin kimliğinin, onun üretim ilişkilerinin sürekliliğinde yattığı söylenir: "Artık emeğin doğrudan üreticiden çekilip alındığı" biçim esasen aynı kaldıkça, bir üretim biçiminden "feodal", "kapitalist" vs. olarak bahsetme yetkimiz vardır. Fakat sınıf ilişkileri üretim biçimi içerisindeki temel harekettir. Bir üretim biçiminin tarihi, onun gelişen sınıf ilişkilerinin ve özellikle, bunların üretim ilişkileriyle olan değişen ilişkilerinin tarihidir. Sınıflar, bir üretim biçimi içerisinde, üretim ilişkileri etrafında kaynaşma sürecinde ve bundan kaynaklanan sınıf oluşumlarının kompozisyonu, uyumu, bilinci ve örgütlülüğü değiştikçe gelişirler. O üretim biçimi, içerisindeki sınıf ilişkilerinin gelişimi üretim ilişkilerini fiilen dönüştürünce krize girer. Öyleyse, tarihsel hareketi açıklamak, tam olarak, sınıf ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkinin sabit olduğunu reddetmek anlamına gelir.

Thompson'ın söylediği gibi, yapısal sınıf tanımı çoğunlukla sınıfa bir "şey" olarak bir tür irade atfetmek eğilimindedir. Bunu, başarısızlıklarını o "şey"de bulunan bir tür kişilik bozukluğuna atfetme eğilimi izler, "yanlış bilinç" gibi. Öyleyse, Thompson'ın bu türden kavrayışlara karşı çıkarırken, öznelcilik ve voluntarizmle suçlanması olgusunda ufak bir ironiden fazlası vardır. Thompson'a nesnelci bir alternatif olarak sunulan şeyse yalnızca, iradeyi insan failliğinden -"belirleyici basınçlar"ca sınırlanan ve 'ihtiyari olmayan süreçler'e sürüklenen bir faillik- iradesi büyük ölçüde özgül tarihsel belirlenimlerden kurtulmuş olan ve göklere çıkartılan bir Özne'ye, Sınıf'a, durağan kimlikli bir şeye nakleder.

Öznel iradenin bu biçimde yukarıya doğru nakledilmesi, en yüksek noktaya yapısalcı tezlerde ulaşır. Althusserciler örneğin, özneliği toplumsal kuramdan bütünüyle atmaya amaçlarlar ve şey olarak sınıfın bile failliğini yadsırlar; ama bir anlamda, yalnızca daha mütehakkim bir Özne'yi, iradesi sadece kendi keyfi kişiliğindeki çelişkilerce belirlenen Yapı'yı yaratmış olurlar. Thompson'ı eleştirenlere öznelci ve voluntarist olarak gözüken tezler -görünüşte 'nesnel yapılar'ın aleyhine olan, insan failliği kavrayışı ve tarihsel özgüllük üzerindeki ısrar- onun öznelcilik ve voluntarizme karşı ve insan failliğiyle çarpışan nesnel belirleyici basınçların kabul edilmesi için sıraladığı tezlerdir. Bırakın nesnel belirleyici basınçları öznelcilik ve tarihsel olumsuzluğa tabi kılmayı, onun temel hareket noktası tarihsel araştırmayı, sağlam bir tarihsel ve sosyolojik temelden

yoksun analizlere sızan türden baş aşağı bir öznelcilik, voluntarizm ve idealizme karşı kurgulamaktır.

Kuram Siyaseti

Thompson her zaman kuramın pratik için sonuçları olduğu öncülünden yola çıkarak çalışmıştır. Etkin bir süreç ve tarihsel bir ilişki olarak sınıf üzerine vurgusuyla onun sınıf tanımı, elbette sınıfın varlığını reddeden sosyal bilimci ve tarihçilere karşı sınıfı savunmak için formüle edilmişti ama, aynı zamanda insan faillliğini bastıran ve özelde de işçi sınıfının kendi tarihini yapmadaki özetkinliğini inkar eden entelektüel geleneklere ve siyasal pratiklere karşı çıkmayı da amaçlıyordu. Thompson, sınıf mücadelesini kuram ve pratiğin merkezine yerleştirerek, 'aşağıdan tarih'i sadece entelektüel bir girişim olarak değil aynı zamanda siyasal bir proje olarak, hem sınıf tahakkümünün baskılarından, hem de Fabianizmden Stalinizme kadar çeşitli tecessümleri içerisinde 'yukarıdan sosyalizm' programından kurtarmayı hedefledi⁽¹⁴⁾. Althusserci Marksizme hücumları da aynı şekilde bunun kuramsal deformasyonları olarak algıladığı şeye ve bu deformasyonların üzerine kazanmış olduğunu düşündüğü siyasal pratiğe yönelikti.

Thompson'ı eleştirenler bu ittifakı tade ettiler. Onun sınıf kavramında ve buna dayanan tarihsel projesinde, çoğunlukla 'öznelci' sınıf kuramının "popülist bir sosyalizm"i desteklediği bir kuram ve pratik birliği buldular. Thompson sınıf belirlenimli hayat şartlarının temas ettiği tüm bilinç biçimlerinde, bir sınıf olarak amaçlı biçimde hareket etmeye hazır olmayı akla getiren türden bir sınıf bilinci görmekte acele etmekle eleştirildi. Bu eleştiriye göre o, popüler kültürden sosyalist bir siyaset inşa edilmesini sorunlu saymayan bir tür 'popülizm' sergiler.

İğincidir, bu yargı "ortodoks" yapısal sınıf tanımlarının savunucularıyla, Thompson'ı, "indirgemeci olmayan" Marksizminin getirdiklerini izlerken yeterince ileri gitmediğini söyleyerek eleştirenleri birleştirmiş görünmektedir. Böylece, örneğin, Stuart Hall, Thompson'ın "kendinde sınıf" ve "kendi için sınıf"ı kanıtladığını ve bu kanıtlığın "çok basit 'popülizm'" siyasetini beraberinde getirdiğini ileri sürmüştür (1981: 384). Hall'a göre, "herşeyi içeren deneyim kategorisi" sınıfın nesnel belirlenimleriyle, bunların bilinçteki algılanışlarını birbirine kanştırır ve "'Sınıf'ın gerçekten, her zaman yerinde ve hazır olduğunu ve sınıfın, sosyalizmin gerçek bir siyasal pratik yoluyla kurulabileceğini söylemenin getirdiği hiçbir şey"le karşı karşıya gelmeden, "sosyalizm için" toplanabileceğini" ima ediyor görünür. Hall'un bu sözleri yazdığı tarihte çok açık olmasa da, geriye dönük olarak, ve Hall'un "post-Marksist" kuramlarla olan yakınlıkları bağlamında, "nesnel yapılar" ve sınıf bilincine sahip sınıf oluşum-

ları arasına büyük bir uçurum açan bu tezin, post-Marksistlerin ileri sürdüğü, ekonomik olan ve siyasal olan arasında mutlak bir 'tekabülyetsizlik'e yaklaştığı açıktır; öte yandan, Anderson ve Cohen'in Thompson'ın sınıf kuramını kavrayışlarıyla aynı temele ve yapı ile tarih arasındaki ayrını ikili karşıtlığa dayanmaktadır. Daha önce bahsettiğim Althusserci yazı-turanın ışığında⁽¹⁵⁾, Hall'un bu Thompson eleştirisinde Althusser'i (şartlı olarak) savunuyor olması önemsiz değildir.

Eğer, iddia ettiğim gibi, Thompson'ın tarihsel projesi, nesnel belirlenimlerin ve bilinçteki ifadelerinin karıştırılmasına -ya da aslında aynı şey olan, basitçe eşitlenmelerine- karşısya ve eğer sınıf oluşumuna odaklanması, ikisi arasındaki değişen ilişkilerle ilgili olduğundan ikisi arasında bir ayrım varsayıyorsa, sınıfın "nesnel" ve "öznel" belirlenimlerini, ya da yapıyı ve bilinci birbirine karıştırmakla suçlanamaz. Ne var ki, "kendinde sınıf" ve "kendi için sınıf" arasındaki ayrım sadece nesnel sınıf yapısı ve öznel sınıf bilinci arasındaki analitik bir ayrım değildir. Bu ayrım, sınıf oluşumu sürecindeki iki farklı evreye ve yapı ile bilinç arasındaki iki tarihsel ilişki biçimine gönderme yapar ve bu anlamda, Thompson'ın, örneğin paradoks içeren "sınıf olmadan sınıf mücadelesi" formülüyle zikrettiği, bir "kendinde sınıf" kavrayışı elbette vardır.

Öyleyse asıl sorun, Thompson'ın iki sınıf biçimi arasındaki hattı çok çabuk geçip geçmediği, Hall'un ileri sürdüğü gibi, sınıf belirlenimli hayat şartlanınca temas edilen tüm bilinç biçimlerinde, amaçlı biçimde sınıf olarak hareket etmeye yönelik bir hazır olma hali algulamakta çok aceleci olup olmadığıdır. Bu sorun herşeyden önce siyasal bir sorundur ve kuşkusuz burada bir tehlike vardır. "Halk"ın gelenek ve göreneklerine dair ve popüler kültürün sadece farklılığının ve ayrınlığının içerdiği radikal vaade dair romantizm, sosyalist bir hareket inşa etmek ya da "halk"ın sosyalist siyasete direncini değerlendirip aşmak için en iyi temel değildir. Ancak, 'halk tarihi'ndeki halefleri ne düşünürse düşünsün, Thompson'ın kesinlikle buna dair yanlısamaları yoktur.

Thompson'ın mesajı aslında siyasaldır; fakat onun popüler bilinci geri getirmesinde ve sınıf "oluşturmasında", bir yandan, doğrudan deneyimden -işin, sömürünün, baskının ve mücadelenin deneyimlenmesi- doğan popüler kültür, öte yandan, siyasal pratik tarafından bin bir zahmetle işlenen etkin sosyalist bilinç arasındaki farkı ve engelleri göremekten başka bir şey vardır. Onun tarihsel projesi, tarihi, sadece edilgin kurbanlar olarak değil, etkin failer olarak işçi sınıfı tarafından yapıldığı haliyle yeniden inşa etmesi, doğrudan doğruya Marksizmin temel siyasal ilkesinden ve hususi sosyalist pratik anlayışından kaynaklanır: Sosyalizm yalnızca işçi sınıfının kendini özgürleştirilmesiyle gelir⁽¹⁶⁾.

Bu önerme şunu söyler: İşçi sınıfı, hem kapitalist sömürüye direnmede dolaysız bir çıkar olan, hem de onu sonlandırmaya yetecek kolektif bir gücü bulunan tek toplumsal gruptur. Bu önerme aynı zamanda, özetkinlik ve mücadeleyle elde edilmeyip vekaletle kazanılan ya da ihsan edilen özgürleşmenin sıhhatine -ya da aslında gerçekleşme olasılığına- ilişkin bir kuşkuculuğu akla getirir. Burada bir garanti yoktur; ama sosyalist pratiği popüler bilinçten inşa etmek ne denli zor olursa olsun, bu görüşe göre, sosyalist pratiğin inşa edilebileceği başka bir malzeme ve hem siyasal gerçekçilik hem de demokratik değerlerle tutarlı başka bir sosyalizm yoktur. Belki de asıl nokta sadece şudur: Sosyalizm ya böyle gelecektir ya da hiç gelmeyecektir.

Hegemonya ve İkamecilik

Thompson, Althusser üzerine tartışma yaratan hücumunu başlattığında temel kaygılarından biri, Batı Marksizminin sosyalist projeye ilişkin demokratik anlayıştan, işçi sınıfının sınıf mücadelesi aracılığıyla toplumsal dönüşümün birincil faili olarak görülmesinin kuramsal olarak terkine doğru sürüklenmesine ve bu rolün diğer toplumsal faililere, özellikle de entelektüellere aktarılmasına karşı çıkmaktır. "Batı Marksizmlerinin esaslı anti-demokratik öncüllerinin" diye yazıyordu,

daha ayırt edici ve açığa vurucu bir işareti yoktur. Frankfurt Okulu ya da Althusser olsun, ideolojik tahakküm biçimlerinin -halk yığınlarının inisiyatifi ya da yaratıcılığı için tüm alanları tahrip eden bir tahakküm; sadece küçük bir aydınlanmış azınlık ya da entelektüellerin mücadele ederek kurtulabileceği bir tahakküm- kaçınılmaz ağırlığına yaptıkları çok yoğun vurguyla damgalanmışlardır. Bu, sosyalizmin yola çıkması için talihsiz bir öncüdür (biz hariç, tüm erkek ve kadınlar doğuştan aptaldır) ve kötümser ya da otoriter sonuçlar doğurmaya mahkumdur (Thompson, 1978a: 377-8).

Bu tür bir kuramsal "ikamecilik" en aşırı biçimiyle Stuart Hall'un, görünürde bizzat Althusser'i olmasa da, bazı Althussercileri yapmakla suçladığı şey yapılarak elde edilebilir: "sınıflara, faillik olmadan, yalnızca tarihsel sürecin 'taşıyıcıları' olarak; tarihsel sürecin kendisine de 'öznesi olmayan' bir süreç olarak" yaklaşmak (Hall, 1981: 383). Thompson'a göre, sınıfı durağan bir kategori olarak düşünmek ve tarihsel sınıf oluşumu süreciyle, yapısal sınıf yerlerinin tümdengelimsel olarak şemasını çıkarmakla ya da ideal bir sınıf kimliğinin kuramsal inşasıyla olduğundan az ilgilenmek de büyük ölçüde aynı etkiyi yaratır. Bunlar, fiilen tarihsel, dolayısıyla eksiksiz olmayan sınıf bilinci biçimlerinin 'yanlış' ve bu yüzden de ikame ihtiyacında diye bir kenara atılmasına kolaylıkla hizmet eden türden formülasyonlardır⁽¹⁷⁾. Eğer Thompson'ın sınıf kuramında gömülü

bir siyasal mesaj varsa, o da, işçi sınıfının vekili tarafından temsil edilmekle kalmayıp aynı zamanda gölgede bırakıldığı bir "ikamecilik" in kuramsallaştırılmasının karşısındadır.

Thompson'ın çalışmalarının çoğu, açık ya da örtük biçimde, hegemonyanın tek yönlü ve eksiksiz olduğu, "tüm yönetilenler üzerinde -ya da entelektüel olmayan herkes üzerinde- tümüyle kapsayıcı, deneyimlerinin tam eşliğine ulaşan ve zihinlerine doğuştan itibaren, dağıtmaya güçlerinin yetmediği ve deneyimlerinin düzeltemediği tabiyet kategorileri eken bir tahakküm" (1978b: 164) dayattığı görüşüne karşı yöneltilmiştir. Onun söylediği gibi, bu, hegemonyayı, tabi sınıfların yöneten sınıfın ideolojisinin ve kültürel tahakkümünün içerisinde tümüyle (muhtemelen İdeolojik Devlet Aygıtı'nın yardımıyla) massedilmesiyle özdeşleştirme eğilimi, Batı Marksizminde önde gelen bir temadır; öyle ki, karşı hegemonik bir bilincin ve kültürün inşası, ve işçi sınıfı hegemonyasının kurulması elbette özgür ruhlu entelektüeller tarafından gerçekleştirilmelidir (Thompson, 1978b: 163).

Bu tür bir hegemonya tanımı, bir yandan sınıfların üretim biçimi tarafından nesnel olarak kuruluşu, diğer yandan da ideal devrimci bir sınıf bilinci arasında, geniş bir empirik-tarihsel (dolayısıyla saf olmayan ve kuramsal olarak hazmedilemeyen) bir "yanlış" bilinç spektrumu hariç, hiç bir şeyin olmadığı kuramsal sınıf inşalarıyla uyum içindedir. Ancak burada fazladan bir ironi var; bir önceki bölümde⁽¹⁸⁾ (ve başka yerlerde) ileri sürdüğüm gibi, Marksizmin bu çeşitinin diğer yüzü, sınıf siyasetinin post-Marksistlerce tümüyle terk edilişi ve yerini "söylem" siyasetinin alışıdır.

Aksine, Thompson için hegemonya bir sınıfın tahakkümü ve diğerinin boyun eğmesiyle eşanlamlı değildir. Bunun yerine, sınıf mücadelesini kapsar ve tabi sınıfların, özetkinliklerinin ve direnişlerinin damgasını taşır. Onun sınıf kuramı, sınıf oluşumu sürecini vurgulayarak, popüler bilincin "eksik" ya da "kısmi" biçimlerinin, takip eden ya da ideal gelişmeler açısından bakıldığında 'hatalı' olsalar da kendi tarihsel koşulları içinde geçerli olan, sınıfın ve sınıf mücadelesinin sıhhatli dışı durumları olarak kabul görmesini mümkün kılmayı hedefler.

Popüler kültürün salt ayrılığını, sosyalizm mücadelesi için aniden koşullamaya hazır bir radikal muhalefetle karıştırmak başka şeydir, hakim sınıfın kültürel ağının işlemediği alanın sınırlarını çizmek ve "popüler" bilinci -"doğru" sınıf bilincinin oluşumuna ne kadar dirençli olursa olsun- tam bir sınıf bilincinin dikilebileceği kumaş olarak tesbit etmek başka bir şeydir. "Kısmi" sınıf bilincinin sıhhatini reddetmenin, onu tarihsel olarak anlaşılabilir bir "başka altında mevcut olan seçenek" (Williams, 1976-1977: 87) olarak ele almak yerine yanlış olarak görmenin önemli

stratejik sonuçları vardır. Ya sınıf mücadelesi ve tarihsel değişme için ve-
kil failler aramaya ya da alanı tümüyle hegemonik düşmana bırakmaya
çağırılır. İşte bu siyasal alternatiflere ve bu alternatiflerin "yapı" ya da
ideal kimlik olarak sınıf kavramındaki kuramsal temellerine karşıdır ki
Thompson, ilişki ve süreç olarak kendi sınıf kuramını kurar.

Raymond Williams, "Notes on Marxism in Britain since 1945" de [1945'ten
İtibaren Britanya'da Marksizm Üzerine Notlar], 1950'lerde Britanyalı
Marksistlerin karşı karşıya bulunduğu mevcut seçeneklerle ilgili kendi
duruşundan ve "tüketim" kapitalizminin ve insanlara uyguladığı "yeni
güçlü çekim" in sonuçlarını gönül rahatlığı içinde görmezden gelen retorik
popülizmi reddedişinden bahsediyordu. Aynı zamanda, diye devam
ediyordu,

Süreci, baskı altında mevcut olan seçenekler olarak gördüğüm ve
baskının nereden geldiğini bildiğim için, diğer mevcut konumu benim-
seyemedim: insanların, umutsuzca yozlaşmış durumlarının, eğitilmiş
bir azınlıkla karşılaşılınca ortaya çıkan bayağılık ve safdilliklerinin
horgörülmesi. Bu, Marksist olmayan türden bir kültürel eleştirinin ürü-
nüdür ve uygun sözce değişiklikleri yoluyla, işçi sınıfı dahil tüm insan-
ları salt yoz bir ideolojinin taşıyıcıları yapan biçimci bir Marksizm'de
de dokunulmadan kalmış görünüyor (Williams, 1976-1977: 87)⁽¹⁹⁾.

Bu eğilime karşı, Williams "hala mevcut ve hala güçlü kaynaklar oldu-
ğunda" ısrar ediyordu:

Mevcut kaynakları kullanmak; yeni kaynakları öğrenmek ve belki de
öğretmek; çelişkileri ve baskı altında mevcut olan seçenekleri yaşa-
mak, ki onları itham etmek ya da değersiz saymak yerine anlama ve
diğer yöne bükme şansı olsun: eğer bunlar popülizm idiyse, o zaman
Britanya Solu da, çoğu Marksist dahil, bunu yaptı (Williams, 1976-
1977: 87).

Edward Thompson, en azından, bunu kesinlikle yaptı. Onun sınıf ku-
ramı, sınıfın popüler bilinç ve kültürdeki sıhhatli dışavurumlarının keşfi,
"itham etmek ya da değersiz saymak yerine çelişkileri ve baskı altın-
daki seçenekleri yaşama" yönünde bir çabayı temsil eder. "Reformizm" in
tarihsel ve sosyolojik olarak açıklanmasındaki ısrar, örneğin, bir "şey"
olarak işçi sınıfının "yanlış bilinci" gibi, tarihin dışındaki bir yüksek mev-
kiden onu itham eden törenselsel bir aforoz yerine, "mevcut kaynakları",
"onları diğer yöne bükmek" için anlamamız gerektiğini söyler.

Elbette burada da tehlikeler vardır. "Mevcut kaynakları kullanmak" on-
ların ötesine bakmamanın gerekçesi olabilir; siyasal bir gerçek olarak
"reformizm" in "derin sosyolojik kökleri" nin farkına varmak, reformizmi

mücadele ufkunda bir sınır olarak kabul etmeye yol açabilir. İşçi sınıfının "baska altındaki seçenekler"inin sınırlarını kabul etmek ve "değersiz sayma"ya davet olarak yanlış bilinç nosyonundan sakınmak ayrı şeydir, işçi sınıfı örgütlülüğünün ve ideolojisinin pek çok biçiminin başarısızlık ve sınırlılıklarını görmezden gelmek ayrı şey. Sol'da mutlaka, "mevcut kaynaklar"ı mücadele için bir meydan okuma olarak kabul etmek ile bu kaynaklara mücadelenin sınırı olarak boyun eğmek arasındaki çizginin nereye çizileceğine dair bir tartışmaya ihtiyaç vardır.

Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge:Cambridge University'den yazar ve yayınevinin izniyle **E. Atilla Aytelkin** tarafından dilimize çevrilmiştir.

Notlar

- 1 Rasyonel Tercih Marksizmini ve onun sınıf kavrayışını başka bir makalede tartışmıştım: Wood, E.M. (1989) "Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle", **New Left Review**, 177, 41-88.
- 2 Okuduğunuz yazı, yazının daha önce yayınlanan bir makalesine dayanmaktadır: Wood, E.M. (1982) "The Politics of Theory and the Concept of Class: E.P. Thompson and His Critics", **Studies in Political Economy**, 9. (ç.n.).
- 3 Örneğin Cohen, 1978: 76; Anderson, 1980: 40.
- 4 Örneğin bkz. Thompson, 1968: 9-10. Ayrıca bkz. Thompson, 1978a, 298-9.
- 5 Örneğin bkz. Thompson, 1968: 217-18, 226. Kitabın bir bütün olarak yapısı söz etmeye değer. Birinci Bölüm insanların, dönüştürücü etkileri olan 'sanayileşme' deneyiminine kendileriyle birlikte dahil ettikleri siyasal kültür ve mücadele geleneklerini betimler. İkinci Bölüm bu dönüştürücü deneyimin kendisini, yeni sömür ilişkisini ve bunun hayatın her veçhesindeki, işte ve boş zamandaki, aile ve cemaat yaşamındaki türlü türlü dışavurumlarını betimler. Üçüncü Bölüm bu dönüşümden doğan yeni işçi sınıfı bilincini, yeni siyasal kültürü ve yeni mücadele biçimlerini tasvir eder. Temel kısım, nesnel etkileri (Thompson'un adlandırdığı gibi) ve eski popüler kültür geleneklerinin yeni bir işçi sınıfı kültürü olarak şekillenmesini sağlayan dönüşümleri açıkladığı. İkinci Bölüm'dür.
- 6 Örneğin bkz. Thompson, 1968: 221-3, 2307 Ayrıca bkz. Thompson, 1968: 222-3.
- 8 Thompson başka bir yerde, sanayi kapitalizminin toplumsal gerçeklerini "nötral olduğu varsayılan, teknolojinin belirlediği, 'sanayileşme' diye bilinen kaçınılmaz bir sürece" atılmış gibi ele alarak karartan 'şüpheli' 'sanayileşme' kavramını açıkça sorgular. "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism", Thompson, 1991).
- 9 Anderson burada Gareth Steadman Jones'un (1974) 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz işçi sınıfının 'yeniden oluşumuna' ilişkin tartışmasına gönderme yapıyor.
- 10 Bu noktayla ilgili önemli bir tartışma için bkz. Meiksins, 1986 ve 1987.
- 11 Örneğin bkz. Weber, 1968. Rasyonel Tercih Marksizminin bu görüşle bazı çarpıcı ortaklıkları vardır.
- 12 Örneğin Thompson, 1968: 9-10.
- 13 Ayrıca bkz. Thompson, 1978a: 200-1. Thompson'inkine benzer bir 'belirlenim' kavrayışı Raymond Williams tarafından sistemli bir biçimde ele alınmıştır (1977: 83-9).
- 14 Bryan Palmer çok yararlı bir kitabında (1981), bir toplumsal tarihçi olarak

Thompson ve bir siyasal eylemci olarak Thompson arasındaki ilişkiye dair aydınlatıcı bir genel tartışma sunuyor. Palmer beni, terimin yanıltıcı 'Amerikan popülist' çağrışımları olduğu ve tarihçiler arasındaki rağbetini yitirdiği için, Thompson'ın çalışmalarını 'aşağıdan tarih' olarak tasvir etmemem konusunda uyarıyordu. Ona göre bu terim, Thompson'ın 'yukarı' ve 'aşağı' arasındaki ilişkilere olan ilgisinin boyutlarını ve özel olarak da devlet sorununa yönelik gitgide artan ilgisini gözlerden uzak tutar. Thompson'ın kaygılarının yanlış sunulmaması uyarısını kabul ediyorum, ama terimi, başlangıçtaki gücünün çoğunu, tarihsel süreçlerin geniş toplumsal temellerini araştırmaya ve 'sıradan insanlar'ın tarihi şekillendirmedeki rolünü aydınlatmaya çalışan 1940'lar ve 1950'lerdeki Britanya Komünist Partisi Tarihçiler Grubu'ndan alan tarihyazımsal bir harekete (hala) uygulandığı anlamında kullanmayı sürdürmek istiyorum.

15 "Rethinking Base and Superstructure", Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press. (ç.n.)

16 Örneğin Thompson kendi çalışmalarını, "çalışan insanların büyük çoğunluğunun, sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen ileri görüşlü örgütleyici (özellikle Francis Place) istisna olmak üzere, laissez faire'in pasif kurbanları olarak görüldüğü Fabian ortodoksisi"ne karşı olarak görür (1968: 12). Elbette bu 'ortodoksi', işçi sınıfını, sosyalizmin yukarıdan, sınıf mücadelesi yoluyla değil, entelektüellerden ve yönetici sınıfın hayırsever üyelerinden oluşan aydınlanmış bir azınlık tarafından tedrici reform ve toplum mühendisliği yoluyla empoze edilmesini gerektiren pasif kurbanlar olarak gören Fabian siyasal programıyla bağlantısız değildir.

17 Örneğin bkz. Thompson, 1978b: 148.

18 "Rethinking Base and Superstructure", Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University. (ç.n.)

19 Benzer bir görüş için bkz. Thompson, 1978a: 69-70. Thompson burada, şematik, tarihsiz ve sosyolojik-olmayan sınıf kavrayışlarına, özellikle de 'derin sosyolojik temelleri'ni anlamak yerine, işçi sınıfı reformizmini itham etme ritüelleri üreten ve bu nedenle de her sosyalist siyasal pratiğin karşı karşıya olduğu hayati bir başlangıç hatından yoksun olan kavrayışlara hücum ediyor.

Kaynakça

- Cohen, G.A. (1978) *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton.
- Anderson, P. (1980) *Arguments within English Marxism*, London.
- Thompson, E.P. (1978a) *The Poverty of Theory*, London.
- Thompson, E.P. (1978b) "Eighteenth Century English Society: Class Struggle without Class?", *Social History*, 3(2).
- Thompson, E.P. (1968) *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth.
- Thompson, E.P. (1991) *Customs in Common*, London.
- Jones, G.S. (1974) "Working-Class Culture and Working-Class Politics in London, 1870-1890: Notes on the Remaking of a Working Class", *Journal of Social History* (Yaz), 460-508.
- Meiksins, P. (1986) "Beyond the Boundary Question", *New Left Review*, 157, 101-20.

Meiksins, P. (1987) "New Classes and Old Theories", Levine, R. and J. Lembcke (der.) *Recapturing Marxism: An Appraisal of Recent Trends in Sociological Theory*, New York.

Weber, M. (1968) *Economy and Society*, New York.

Williams, R. (1977) *Marxism and Literature*, Oxford.

Palmer, B. (1981) *The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism and History*, Toronto.

Hall, S. (1981) "In Defense of Theory", Samuel, R. (der.) *People's History and Socialist Theory* içinde, London.

Williams, R. (1976-1977) "Notes on Marxism in Britain since 1945", *New Left Review*, 100.